

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

КРОТЕНКО ЛІДІЯ БОРИСІВНА

УДК 811.161.2 + 811.111] ' 42 (043.3)

**МОВНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ КАТЕГОРІЇ ЗВ'ЯЗНОСТІ
В АМЕРИКАНСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ
ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ
(кін. XX – поч. XXI ст.)**

10.02.15 – загальне мовознавство

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі філософії мови, порівняльного мовознавства та перекладу Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник

доктор філософських наук, професор
Гончаров Володимир Іванович,
директор Інституту іноземної філології
Національного педагогічного університету імені
М. П. Драгоманова

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор
Тищенко Олег Володимирович,
завідувач кафедри
загального та порівняльного мовознавства
Рівненського державного гуманітарного університету

кандидат філологічних наук
Вялікова Олена Олександрівна,
докторант кафедри загального і порівняльного
мовознавства та новогрецької філології
Київського національного лінгвістичного університету

Захист відбудеться “27” березня 2015 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.15 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, Київ-30, вул. Пирогова, 9

Автореферат розісланий “26” лютого 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. С. Толчєєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертація присвячена вивченню мовних засобів у способах реалізації категорії зв'язності в американському та українському постмодерністському художньому тексті (на матеріалі прозових творів кін. ХХ – поч. ХХІ ст.). У роботі визначено та проаналізовано дворівневу систему мовних засобів реалізації категорії зв'язності на основі лінгвоепістемних компонентів постмодерністського дискурсу та власної комунікативної моделі шляхом виявлення зв'язної потенційності таких компонентів та сполучуваності їх у семіосфері сучасного арт-тексту.

Останніми десятиріччями в лінгвістиці спостерігаємо значну увагу до досліджень тексту та дискурсу з позицій антропоцентричного напрямку (В. Карасик, Ю. Назарук, Т. Шмельова, Е. Оchs), підвищення і розширення міжкультурних та соціомовних зв'язків (Н. Філіпс, С. Харді), дослідження глибини людської особистості у формуванні мовно-культурологічного пласту інформації (Є. Гончарова, І. Щирова), розширення меж категорійного апарату у лінгвістиці (В. Кухаренко), формування теорії мовних систем та підсистем, дослідження структурно-функціональних характеристик мовних одиниць (Т. ван Дейк) шляхом аналізу тих мовних засобів, що лежать в основі структури такої одиниці (І. Шевченко).

Однією з найважливіших характеристик тексту є *категорія зв'язності*. Категорія зв'язності відрізняє текст від незв'язного набору фраз (І. Белокопитова); її дослідження необхідне для найважливішого – розуміння процесів та механізмів мовномисленнєвої діяльності людини (Ю. Назарук).

Поняття категорії зв'язності еволюціонує від способу поєднання мовних сполук у тексті (Л. Кольцова, О. Луніна) до змістотворчої сутності дискурсу (М. Йоргенсон, Л. Філіпс). Є два погляди щодо поняття зв'язності тексту – на основі самого поняття “зв'язність” та на основі доцільності (Е. Jasinskaja). Перший – дискурс має бути зв'язним, усі речення у такому дискурсі мають бути взаємопов'язаними між собою в установленому порядку (N. Asher, A. Lascarides). Другий – не вбачати у категорії зв'язності самоціль. Дискурс має бути доцільним, тобто виконувати комунікативне завдання у тій ситуації, в якій він реалізований (Л. Валеева, Е. Jasinskaja). Наше дослідження базується саме на такій позиції другого підходу.

Способи та мовні засоби їх вираження в аспекті реалізації категорії зв'язності є предметом наукових розвідок багатьох учених-лінгвістів. Зокрема: дослідження З. Тураєвої на матеріалі прозових та поетичних художніх творів кін. ХІХ – поч. ХХ століття; дослідження Н. Валгіної, Т. Мілевської та Т. Жеребило узагальнювального комплексного характеру (на матеріалі художніх творів ХХ ст., публіцистичних статей та записів телевізійних передач). Проте і дотепер невирішеними залишаються питання потенціалу категорії зв'язності в постмодерністському художньому тексті. Зокрема, варто приділити увагу дослідженню та розробленню багатоаспектної структурно-системної класифікації способів реалізації категорії зв'язності та їх мовних засобів репрезентації залежно від текстового рівня. Постає необхідність глибокого вивчення способів реалізації категорії зв'язності у сучасному тексті постмодерністського стилю та потреба у запровадженні нового терміна на

позначення групи лексичних одиниць, що виступають носіями цього явища. У роботі пропонується також методика універсалізації *мовних засобів* відповідно до їхніх структурних, семантичних, когнітивних та функціональних характеристик, яка допомагає ввести новий термін для загальної назви мовної сполуки в системі постмодерністського тексту взагалі та із позиції категорії зв'язності – *лінгвоепістемний компонент* (ЛЕК). ЛЕК буде виступати не тільки як наповнення постмодерністського художнього дискурсу, а також як *спосіб* вираження досліджуваної нами категорії.

Тенденція до застосування дискурсивно-прагматичних методик у лінгвістиці тексту (С. Хол, О. Дьякова), а також спільна методологічна база наукових досліджень у галузі декодування та критичного дискурс-аналізу стали поштовхом для розгляду способів та мовних засобів їх вираження в якості реалізації категорії зв'язності на матеріалі художніх англійських та українських текстів (прозові художні твори американських та українських письменників-постмодерністів).

Виявити способи та мовні засоби їх вираження для реалізації категорії зв'язності у постмодерністському художньому тексті вдалося при аналізі *лінгвоепістемних компонентів*, що формують двоспрямовану структуру (горизонтальну та вертикальну) зв'язного художнього тексту на рівні когезії та когерентності відповідно (за З. Тураєвою). Аналіз має відбуватися за умови врахування такого поняття як *постмодерністський код* текстотворення (І. Ільїн), що включає, в свою чергу, в себе наступні поняття: 1) *нонселекція, нонієрархія* (І. Ільїн, Д. Фоккема) – полягає в абсолютно вільному виборі мовних способів та засобів їх вираження для побудови тексту; 2) *єротика тексту* (Р. Барт, І. Ільїн, М. Можейко) – полягає в перенесенні таких характеристик особистісних людських відносин як “пожадання” на процес сприйняття Тексту Читачем; 3) *ефект значення* (А. Грицанов) – означає, що семантична наповненість тексту (мовного акту) є продуктом особливої смислопороджувальної діяльності суб'єкта-інтерпретатора тексту.

Актуальність роботи зумовлена її спрямуванням на антропоцентричну орієнтацію сучасної лінгвістики у дослідженнях сфери дискурсу та тексту із метою виявлення зіставного структурного аспекту, загальної специфіки, семантико-когнітивної складової, рівня реалізації категорії зв'язності. У роботі подана система способів та мовних засобів їх вираження в якості реалізації категорії зв'язності у термінах сучасної постмодерністської дискурсології, що базується на основі лінгвоепістемних формацій (компонентів).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямом “Дослідження проблем гуманітарних наук”. Дисертаційна робота є складовою частиною наукової теми кафедри філософії мови, порівняльного мовознавства та перекладу Інституту іноземної філології НПУ імені М. П. Драгоманова “Зіставна семантика та проблеми міжкультурної комунікації” (тему дисертаційної роботи затверджено на засіданні Вченої ради НПУ ім. М. П. Драгоманова, протокол № 12 від 26 червня 2009 року,

перезатверджено Вченою радою НПУ ім. М. П. Драгоманова, протокол № 3 від 24 жовтня 2013 року).

Мета дослідження полягає у визначенні мовних засобів у способах реалізації категорії зв'язності в американському та українському постмодерністському художньому тексті.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

– сформулювати теоретичні положення дослідження щодо вивчення категорії зв'язності в постмодерністському художньому тексті;

– розробити комплексну методичку дослідження способів та мовних засобів їх вираження в якості реалізації категорії зв'язності постмодерністського художнього тексту;

– дослідити та визначити способи та мовні засоби їх вираження для реалізації *когезії* в американському та українському постмодерністському художньому тексті;

– окреслити у зіставному аспекті способи та мовні засоби їх вираження для реалізації когезії;

– дослідити та визначити способи та мовні засоби їх вираження для реалізації *когерентності* в американському та українському постмодерністському художньому тексті;

– окреслити способи та мовні засоби їх вираження для реалізації когерентності у зіставному аспекті.

Об'єктом дослідження є категорія зв'язності в американських та українських постмодерністських художніх текстах (кін. ХХ – поч. ХХІ ст.).

Предметом дослідження є способи та мовні засоби їх вираження для реалізації категорії зв'язності у тексті на основі лінгвоепістемних компонентів структури зв'язного постмодерністського художнього тексту.

Матеріалом дослідження є художні прозові твори українських та американських авторів кінця ХХ – початку ХХІ століття, а саме: “Опудало” (збірник повістей різних авторів) 1997 р., “Вечеря на дванадцять персон” (збірник повістей різних авторів) 1997 р., Е. Андієвська “Джалапіта” (повісті) 2006 р., С. В. Поваляєва “Камуфляж в помаді” (повісті) 2006 р., В. Г. Наріжна “Безсмертя в місті N” (повісті) 2006 р., Тарас Прохасько “Лексикон таємних знань” (новели) 2006 р., Василь Слапчук “Осінь за шокою” (роман) 2005 р. та “Клітка для неба” (повісті), 2007 р., Наталка Забрамська “Завжди” (новели) 2007 р., Олег Сич “Urobogor” (роман) 2007 р., Ю. В. Покальчук “Анатомія гріха” (повісті) 2008 р., Ю. В. Покальчук “Просто любити” (повісті) 2008 р., Donald Barthelme “Stories” (повісті) 1980 р., Hunter S. Thompson “Fear and Loathing in Las Vegas” (роман) 1971 р., Kurt Vonnegut “Cat’s Cradle” (роман) 1963 р., Thomas Pynchon “Gravity’s Rainbow” (роман) 1978 р., Patricia Cornwell “Book of the Dead” (кримінальний роман) 2008 р. Загальний обсяг досліджуваного матеріалу – 5051 сторінка.

Методи дослідження: 1) *гіпотетико-дедуктивний метод* – застосовувався на початковому етапі під час розробки основної ідеї дослідження. Застосовувався за допомогою прийому побудови гіпотези та перевірки її істинності на нових фактах (за Л. Щербою); 2) *метод моделювання* – застосовувався під час побудови моделі зв'язного постмодерністського художнього тексту, його структури-каркасу, антропо-орієнтованої системи способів та мовних засобів їх вираження для

реалізації категорії зв'язності. Застосовувався за допомогою прийому: замість прихованих властивостей об'єкта (постмодерністський художній текст) вивчити задані в явному вигляді властивості моделі (зв'язний постмодерністський художній текст), і поширити на об'єкт всі ті закони, які виведені для моделі (за Ю. Апресяном); 3) *структурно-сегментаційний метод* – застосовувався для визначення структурних елементів антропо-орієнтованої системи зв'язного постмодерністського художнього тексту. Використовувався за допомогою визначення постмодерністського коду проаналізованих художніх творів; 4) *метод компонентного аналізу* – застосовувався під час визначення компонентної наповненості постмодерністського художнього тексту. Використовувався за допомогою аналізу кожного лінгвоепістемного компонента основної одиниці нашого дослідження – постмодерністського художнього тексту (за І. Арнольд, Т. Жеребило); 5) *дистрибутивно-функціональний метод* – для визначення позиції лінгвоепістемних компонентів постмодерністського художнього тексту по відношенню один до одного та їх функціонування у цілісній системі; 6) *метод таксономічного опису* – для класифікації практичного матеріалу відповідно до вертикальної, глобальної лінії побудови зв'язного дискурсу (когерентності) та горизонтальної, локальної (когезії); 7) *контекстуально-інтерпретаційний* – для реконструкції авторського (комунікативного) задуму, мотивів і цілей, загального змісту, рецептивної спрямованості тексту і його складових. Прийоми – контекстуалізація й інтерпретація (за О. Селівановою); 8) *зіставно-типологічний метод* – застосовувався під час аналізу та порівняння зібраного практичного матеріалу для встановлення спільних та відмінних рис у виявленні реалізації категорії зв'язності в американському та українському постмодерністському художньому тексті.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в роботі *вперше введено* у науковий обіг сучасної дискурсології та лінгвістики тексту термін “лінгвоепістемний компонент” (ЛЕК); на основі цих компонентів, *подано* цілісну антропоорієнтовану систему способів та мовних засобів їх вираження в якості реалізації категорії зв'язності у постмодерністському художньому тексті (когезія – ЛЕКи Слід (анафоричний, катафоричний зв'язок), Аб'єкція (ситуативна синонімія лексем та експресивних конструкцій одного когнітивного простору); когерентність – ЛЕКи Влада (рекурентність та багатозначність лексеми), Код діалогу (нарративний засіб подання інформаційних пластів у тексті), Ім'я тексту (заголовок)) за допомогою *визначеної* чіткої комунікативної моделі, за якої Текст та Читач взаємодіють як особистості; *окреслено* нову роль Тексту в соціальній, епістемній та емоційній сферах буття Людини; *вдосконалено* методику аналізу зв'язності тексту взагалі, та постмодерністського тексту зокрема, шляхом виявлення семантико-епістемних та когнітивних складових значення досліджуваної мовної сполуки у тексті, а також за допомогою методики універсалізації мовних засобів відповідно до їхніх структурних, семантичних, когнітивних та функціональних характеристик; *дістала подальшого розвитку* теорія еволюції дискурсу та тексту.

Практичне значення одержаних результатів роботи полягає в можливості їх застосування у лінгвостилістичних дослідженнях, зіставних дослідженнях із проблем комунікативної семантики та когнітивістики на рівні тексту, синтаксичних

явищ неспоріднених мов, дослідженнях у галузі перекладознавства, культурології. Матеріали роботи можуть бути використані при читанні спецкурсів та спецсеминарів із типології сучасних слов'янських і германських мов, проблем порівняльної стилістики, прагмалінгвістики, міжкультурної комунікації, лінгвокраїнознавства; спецкурсів та спецсеминарів, присвячених логіко-семантичним та когнітивним категоріям. Результати роботи дають можливість їхнього застосування у викладанні таких дисциплін: “Загальне мовознавство” (розділ “Лексико-семантична система мови”), “Лексикологія англійської мови” (розділ “Семасіологія”), “Стилістика англійської мови” (розділи “Стилістична семасіологія”, “Стилістика тексту”), “Лінгвістичний аналіз тексту”, “Лінгвокраїнознавство”, “Перекладацький аналіз тексту”.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи та її результати обговорювалися на засіданні кафедри філософії мови, порівняльного мовознавства та перекладу Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, а також у виступах на теоретичних і науково-практичних конференціях, серед яких: VI Міжнародна науково-практична конференція “Мови і світ: дослідження та викладання”, 29–30 березня, 2012 року, м. Кіровоград; II Міжнародна наукова конференція “Мир мови – мир в мові” пам’яті професора Михайла Якимовича Бріцина, 5–7 грудня, 2012 року, м. Київ; VIII Міжнародна заочна науково-практична конференція “Научная дискуссия: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии”, 5 лютого, 2013 року, м. Москва; XXIV Міжнародна науково-практична конференція “У світі науки і мистецтва: питання філології, мистецтвознавства та культурології”, 10 червня, 2013 року, м. Новосибірськ; Всеукраїнська наукова конференція пам’яті доктора філологічних наук, професора Д. І. Кваселевича (1935–2003) “Сучасний стан і перспективи лінгвістичних досліджень та проблеми перекладу”, 20 квітня, 2012 року, м. Житомир; Щорічна звітно-наукова конференція викладачів НПУ ім. М. П. Драгоманова, м. Київ (2010-2014 рр.).

Публікації. Проблематику, теоретичні й практичні результати дисертаційного дослідження викладено у десяти публікаціях, з них: вісім – статті у фахових наукових виданнях України, дві – статті в закордонних наукових виданнях.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається із переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, висновків, додатків та списку використаної літератури (268 найменувань, з яких 101 – іноземними мовами), списку лексикографічних джерел (18 найменувань) та джерел ілюстративного матеріалу (16 найменувань). Повний обсяг дисертації – 187 сторінок: основний зміст викладено на 148 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, визначено завдання, об’єкт, предмет, наукову новизну дисертації, методи дослідження, охарактеризовано фактичний матеріал, практичне значення отриманих результатів, указано форми їхньої апробації та структуру роботи.

У першому розділі “Теоретичні засади вивчення категорії зв’язності в постмодерністському художньому тексті” визначається значущість категорійності тексту взагалі, та категорії зв’язності зокрема (І. Белокопитова, Л. Воборжил, Г. Інфантова, Т. Мілевська, Ю. Назарук); досліджуються та уточнюються такі ключові поняття дисертаційної роботи як “текст”, “арт-текст”, “дискурс”, “комунікація” у єдності на основі поняття категорії зв’язності, зокрема те, що:

когезія – тип лінійного (Л. Кольцова, О. Луніна) внутрішньо-текстового формально-граматичного зв’язку (І. Белокопитова), який забезпечується у більшості випадків мовними засобами на “місцевому”, вузько-форматному рівні (анафоричний, катафоричний тип зв’язку, субституція (заміна) найменування, рекурентність (повтор), наявність сполучників, співвіднесеності граматичних форм та ін. – Н. Валгіна, Т. Жеребило, Т. Мілевська, З. Тураєва);

когерентність – тип змістового нелінійного (Л. Кольцова, О. Луніна) глобального (такого, що охоплює широке поле семантичних та логічних зв’язків) зв’язку між різними рівнями тексту та, навіть, між різними текстами (З. Тураєва), який відображає організацію тексту на основі концептуальних відношень та комунікативної ситуації (асоціативний зв’язок, образна когерентність, композиційно-структурні форми, стилістико-графічні прийоми та ін. – Н. Валгіна, Т. Жеребило, Т. Мілевська, З. Тураєва).

Когезія та когерентність є способами конструювання текстового простору у двох основних напрямках – горизонтальному (когезія) та вертикальному (когерентність) (горизонтальна та вертикальна моделі – З. Тураєва), тобто формуючи як внутрішні “місцеві” зв’язки, так і глобальні, семіотичні. В результаті формується двоспрямована система зв’язного постмодерністського тексту, яка має своє вираження у фіналі дослідження.

Текстом можна вважати одиницю мови у вигляді мовленнєвого закінченого твору (І. Гальперін) авторського змісту у зафіксованій формі, що є інформаційним самодостатнім мовним повідомленням, орієнтованим за задумом на адресата (комунікативний, креатологічний аспекти – В. Карасік, Л. Кольцова, О. Луніна), стилістично забарвленим, і що складається із певної кількості структурних одиниць, рівнів (З. Тураєва, R. de Beaugrande).

Дискурсом є “жива” (І. Шевченко, С. Barker, D. Galasinski, E. Ochs), комунікативна (Н. Аругюнова, Є. Морозова, Т. Шмельова, Dijk Teun A., van) та соціально-спрямована реалізація тексту, мисленнєво-комунікативна діяльність (Л. Безуглая) із соціально-прагматичним аспектом (Л. Павлюк, Дж. Філліпс, М. Йоргенсон), відрізок якої (текст – D. Crystal) може бути зафіксований у письмовому вигляді. Критичний аналіз наукової літератури дозволив зробити такі висновки: можна вважати, що *дискурс* – спосіб мовного відображення дійсності за допомогою знаків, кодів; комунікативний простір, що являє собою накопичувальний потік інформації та сильний енергетично-збагачений спосіб ментального конструювання реальності. Дискурс – форма високого рівня комунікативної важливості. Дискурс – формуюча матерія, що відображає та формує свідомість.

Поняття арт-тексту виходить із поняття арт-дискурсу – це дискурс театру, літератури, образотворчого мистецтва, архітектури, кіномистецтва, моди і ін.

(О. Русакова). *Арт-текст* – сучасний художній текст, продукт мислетворчості індивіда.

Дослідження цих понять зумовлено тим, що основним полем діяльності категорії зв'язності є текст, який можна вважати основним полем діяльності дискурсу (Ю. Назарук). Дискурс – первинна форма (оскільки може бути також і усним), текст – вторинна, зафіксована. Визначення властивостей цих мовних матерії зумовить хід наших наукових розвідок.

Також нами у першому розділі охарактеризовано базисну комунікативну модель дослідження (будь-яке дослідження мови і спілкування спирається на ту чи іншу модель комунікації – М. Андросова), яка пояснює використання “коду діалогу” під час подання інформації у тексті та визначається рушійна для даного дослідження теорія дискурсу (Т. Грамші), її соціокультурне значення та взаємозв'язок із мовним напрямком дослідницької роботи, з чого зокрема слід зробити наступні висновки: текст і дискурс – настільки сильні взаємопов'язані матерії, що здатні створити свої взаємовідношення між адресатом та адресантом, міцний зв'язок, який зумовлює появу певних емоцій, почуттів і в чомусь нагадує своєрідну закоханість між реципієнтом та текстом, а, отже, між реципієнтом та автором. Поступове вивільнення особистості від нав'язаної ідеології панівного знаку (О. Дьякова) має своє вираження у сучасному художньому тексті, який виглядає несподіваним та, інколи, незрозумілим. Запропонований автором його власний код хоча і складається із “класичних знаків”, але їх поєднання відзначається абсолютною оригінальністю, і категорія зв'язності покликана допомогти Читачу пов'язати їх зрозумілим чином, що означає досягнення перлокутивного ефекту, та розшифрувати Авторський код.

У другому розділі **“Методика дослідження мовних засобів реалізації категорії зв'язності постмодерністського художнього тексту”** аналізуються методологічні підходи до трактування понять *мовний засіб реалізації, лінгвоепістемний компонент*; розроблено комплексну методику аналізу постмодерністського художнього тексту з позиції реалізації категорії зв'язності шляхом застосування методики виявлення семантико-епістемних та когнітивних складових значення досліджуваної мовної сполуки у тексті, а також методики універсалізації мовних засобів відповідно до їх структурних, семантичних, когнітивних та функціональних характеристик.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики тексту простежуються різноманітні тенденції аналізу тексту з позиції категорії зв'язності на різних мовних рівнях: фонетичному, морфологічному (зокрема віршоване мовлення), лексичному, синтаксичному, надфразової єдності (НФЄ) та стилістичної побудови (образна система твору). Нами обрано наступні базові рівні – лексичний, синтаксичний та НФЄ. В ході аналізу та синтезу сучасних мовознавчих праць із цієї проблеми в роботі було розроблено комплексну методику аналізу мовних засобів у способах реалізації категорії зв'язності постмодерністського художнього тексту.

На *першому* початковому *етані* дослідження категорії зв'язності тексту взагалі та постмодерністського художнього тексту зокрема було застосовано *гіпотетико-дедуктивний метод* під час розробки основної ідеї дослідження та *метод моделювання*, який застосовувався під час побудови моделі зв'язного постмодерністського тексту, структури-каркасу, антропоорієнтованої системи

семантико-когнітивних способів (ЛЕКів), та мовних засобів їх вираження в якості реалізації категорії зв'язності постмодерністського художнього тексту, яку ми отримуємо в результаті.

На *другому етапі* аналізу способів та засобів реалізації категорії зв'язності тексту досліджуваного фактичного матеріалу застосовувалися: метод *таксономічного опису* (для аналізу та класифікації фактичного матеріалу), методика *компонентного аналізу* під час визначення компонентної наповненості постмодерністського художнього тексту за допомогою *структурно-сегментційного* (для визначення та виділення структурних елементів антропоорієнтованої системи зв'язного постмодерністського художнього тексту – лінгвоепістемних компонентів), *дистрибутивно-функціонального* (для визначення положення компонентів об'єкту вивчення по відношенню одне до одного та їх функціонування у цілісній системі) *методів*.

На *завершальному етапі* використано наступні методи: *контекстуально-інтерпретаційний* – для реконструкції авторського (комунікативного) задуму, мотивів і цілей, загального змісту, рецептивної спрямованості тексту і його складових; *порівняльно-зіставний метод* – застосовувався під час аналізу та порівняння зібраного практичного матеріалу для встановлення спільних та відмінних рис у виявленні реалізації категорії зв'язності в американському та українському постмодерністському художньому тексті.

Також у другому розділі виконується якісний аналіз засобів реалізації категорії зв'язності у художньому тексті взагалі, та у постмодерністському художньому тексті зокрема, на основі лінгвоепістемних компонентів постмодерністського дискурсу (узагальнюючих способів) за допомогою методики універсалізації мовних засобів. З чого випливає, що в нашому дослідженні категорія зв'язності постмодерністського художнього тексту реалізується за допомогою лінгвоепістемних компонентів (формо- та змістотворчих елементів постмодерністського дискурсу) та наступних мовних засобів: ЛЕК *Слід* (анафоричний та катафоричний тип зв'язку), ЛЕК *Аб'єкція* (ситуативна синонімія лексем та експресивних конструкцій одного когнітивного семіополя) – когезія; ЛЕК *Влада* (дистантний повтор та багатозначність лексеми), *Код діалогу* (нарративний засіб виведення фінальної інформації на передній план під час побудови тексту), ЛЕК *Ім'я тексту* (заголовок) – когерентність. Дані лінгвоепістемні компоненти формують антропоорієнтовану систему способів (та мовних засобів їх вираження) реалізації категорії зв'язності постмодерністського художнього тексту.

Розроблена методика виявилась ефективною для досягнення мети дисертації і виконання поставлених завдань.

У **третьому розділі “Мовні засоби реалізації когезії в українському та американському постмодерністському художньому тексті”** виявлено спільні закономірності та відмінності в реалізації когезії на основі наступних лінгвоепістемних компонентів та мовних засобів.

1. ЛЕК *Слід* на основі *анафоричного і катафоричного типів зв'язку*. *Слід* – термін постструктуралізму, що був запозичений Ж. Деррідою від французького філософа Е. Левінаса та інтерпретований ним у працях 1967 року (“Письмо та розрізнення”). *Слід* – ЛЕК постмодерністського дискурсу, який базується на

визначенні основного знаку референту (І. Ільїн), його семантико-когнітивної сутності. Мовна задача компоненту постмодерністського дискурсу *Слід* у просторі категорії зв'язності полягає у пошуку референту, визначенні ядрового значення базової лексеми або мовної конструкції з-поміж багатьох нашарувань. Приклади (рис. 1, 2):

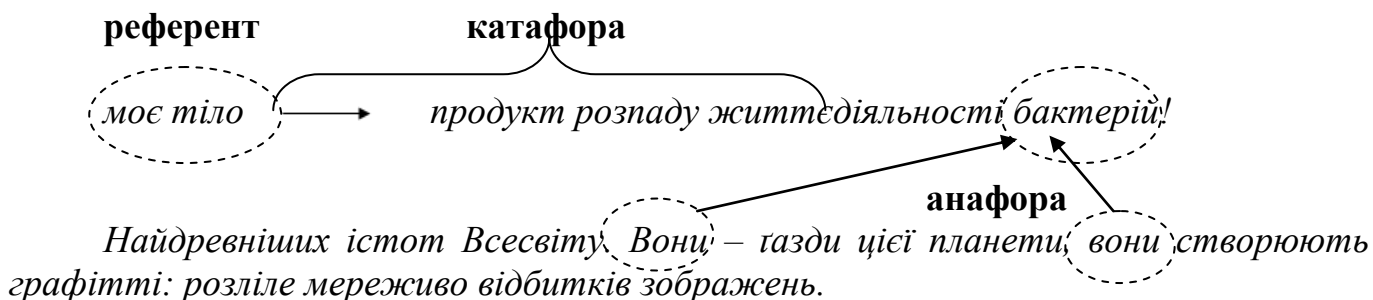

Рис. 1 – Ланцюг пошуку референту в НФЄ із повісті “Камуфляж в помаді” С. Поваляєвої

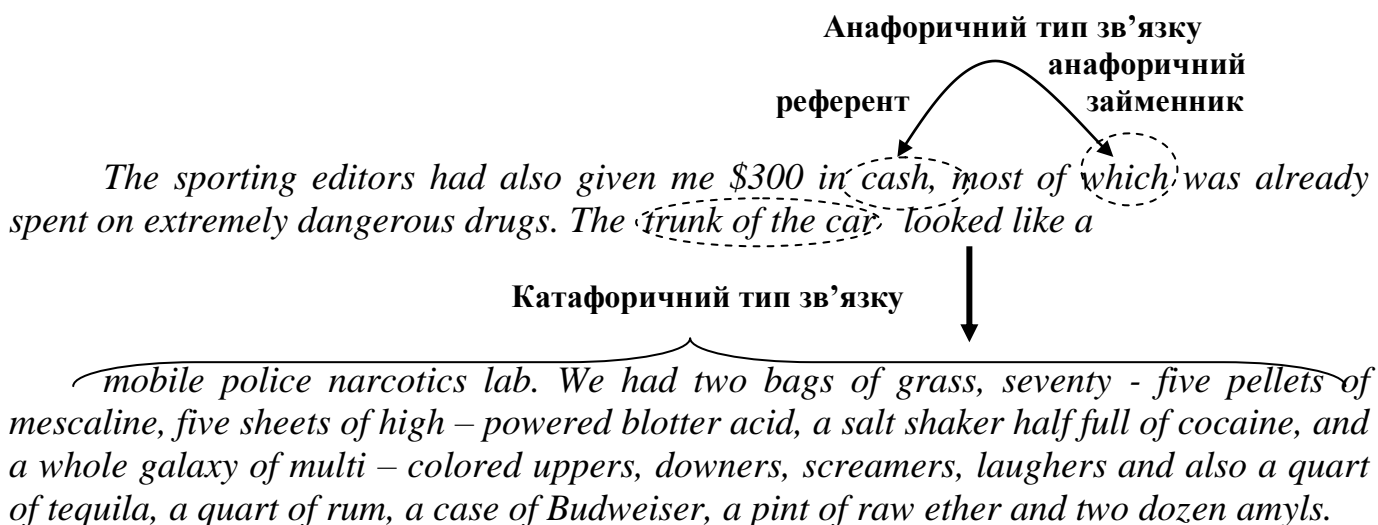

Рис. 2 – Ланцюг пошуку референту в НФЄ із роману “Страх та ненависть у Лас-Вегасі” (Hunter S. Thompson “Fear and Loathing in Las Vegas”)

При порівнянні випадків реалізації когезії на основі структурного лінгвоепістемного компоненту *Слід* через анафоричний та катафоричний тип зв'язку, стають очевидними наступні подібності та відмінності. Насиченість дискурсивного ланцюга нашаруваннями значень референту присутня як в постмодерністських американських, так і в українських художніх текстах. Найкраще кількісність нашарувань передає саме катафоричний тип зв'язку. Наведені ілюстративні приклади передають відмінність у когнітивному змісті – більша абстрактність, метафоричність, образність українського та “чіткість”, “практичність”, конкретність американського постмодерністського текстового дискурсу.

2. Ситуативна синонімія лексем та експресивних конструкцій однієї семантико-когнітивної ситуації, семіопростору тексту на основі лінгвоепістемного компоненту Аб'єкція. За Ж. Лаканом та Ю. Крістєвою Аб'єкція, Уявне, Символічне, Реальне відображають процес лінгвопсихологічного розвитку людини. Узагальнюючи всі відомості про такий феномен як Аб'єкція, можна сказати, що Аб'єкт – новостворена мовна формація, яка започатковує нову мовно-дискурсивну лінію, а вже від неї відштовхуються подальші одиниці дискурсу виражені тим чим іншим мовним засобом. Аб'єкція є процесом виникнення нового образу, бажаного або вже існуючого, але того, що відокремлюється в результаті змін.

Образ, що створюється, може бути взаємопов'язаним з попереднім „дискурсивним” досвідом мовця, але здатен нести конкретно новий семантико-когнітивний зміст. Приклади (рис. 3, 4):

Рис. 3 – Розвиток “аб’єкта” на прикладі НФЄ із роману “Осінь за шокою” В. Слапчука

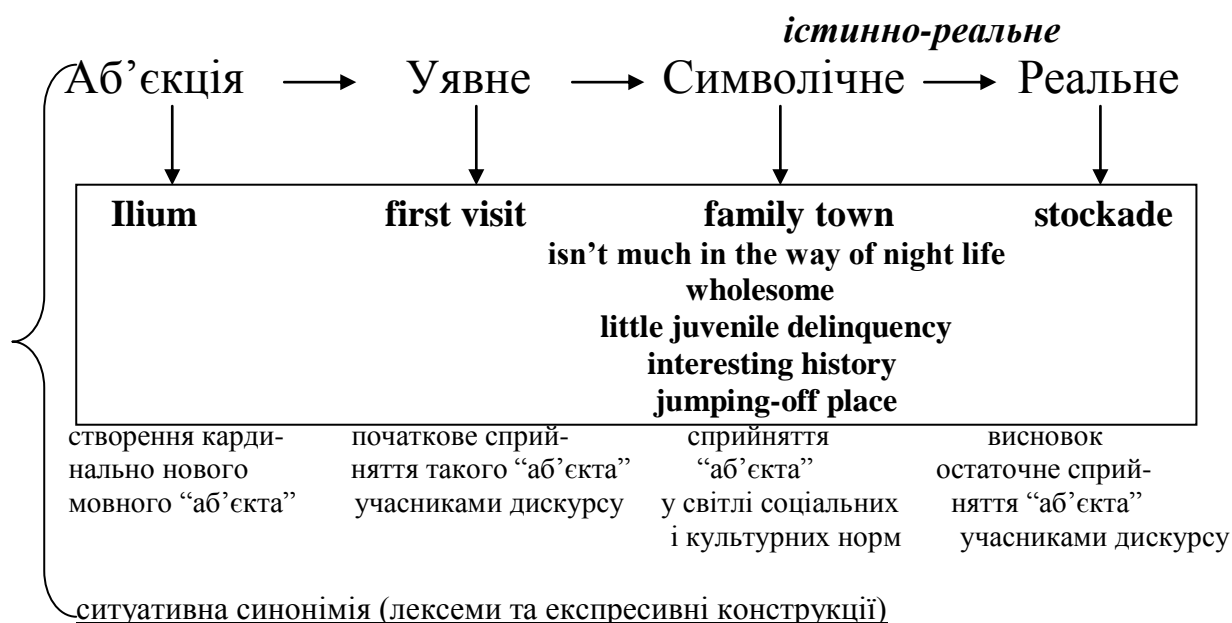

Рис. 4 – Розвиток “аб’єкта” на прикладі НФЄ із роману К. Воннегута “Колиска для кішки” (Kurt Vonnegut “Cat’s Cradle”)

Дослідження виявило одну із тенденцій реалізації категорії зв’язності за допомогою ситуативної синонімії лексем та мовних експресивних конструкцій одного когнітивного простору на основі лінгвоепістемного компоненту *Аб’єкція*. Єдність та „єдиність” такого когнітивного простору виражається у тому, що воно змальовує одну ситуацію із певним одним когнітивним значенням та семіосферою. Виникнення у тексті кардинально нового “аб’єкта” (результату дії свідомості у сучасних інформаційних умовах), його розвиток у дискурсі та подальше приєднання нових мовних форм на основі ситуативної синонімії і, як наслідок, фінал-висновок, виражений лексичною формою або експресивною конструкцією із певним когнітивним значенням, створюють завершену думку, забезпечують зв’язок тексту і виступають в ролі його структури і каркасу.

Як в українському, так і в американському постмодерністському художньому тексті під час формування “аб’єкта” ситуативними синонімами можуть бути кардинально різні мовні одиниці, які, водночас, створюють однорідний семантико-когнітивний простір в семіосфері тексту. При аналізі практичних прикладів визначено основну рису когнітивного змісту ілюстративного матеріалу – акцентуація уваги відбувається на двох основних типах людських взаємовідносин: соціальних та особистих (кохання, секс). Дослідження довело, що у матеріалі, що брався до розгляду, в англійських прикладах домінує тема саме соціальних взаємовідносин, проблем та сексу, що не пов’язаний із глибокими емоційними почуттями (можна також віднести до певного ритуалу отримання задоволення, що прийнятий у соціумі), в той час як в українських саме кохання та душевні переживання є основною темою.

Обидва ці компоненти формують “горизонталь” структури зв’язного постмодерністського тексту, дозволяючи на лексико-синтаксичному та когнітивному рівнях реалізувати не тільки категорію зв’язності, але й такі прийоми побудови постмодерністського дискурсу та тексту як:

Слід (анафоричний, катафоричний тип зв’язку) – асиміляція (Д. Фоккема), створення підтексту (З. Тураєва);

Аб’єкція (ситуативна синонімія) – уривчастість, надмірність (Д. Фоккема), випадковість, коротке замикання, ексцес (Д. Лодж).

У четвертому розділі “Мовні засоби реалізації когерентності в українському та американському постмодерністському художньому тексті” виявлено спільні закономірності та відмінності в реалізації когерентності на основі наступних лінгвоепістемних компонентів та мовних засобів.

1. *Дистантний лексико-синтаксичний повтор* на основі лінгвоепістемного компоненту *Влада* (М. Фуко). Постмодерністський художній текст відображає сучасні мовні особливості семіосфери. Концепція “владного” впливу, що є таким бажаним у сьогоденні сучасного суспільства, проявляється у мові. Лінгвоепістемний компонент *Влада* ілюструє, за допомогою повтору мовної сполуки у тексті, бажання сучасної Людини володарювати (Г. Штогрин). Можливість реалізації багатозначності лексеми (В. Кухаренко) з позиції лінгвоепістемного компоненту *Влада* зображує еволюціонування когнітивних смислів слова та можливість реалізації за допомогою нього глобальної зв’язності тексту на основі повтору лексем або семантико-когнітивних конструкцій, які “прошивають” текст, еднаючи його, що можна побачити на прикладах (рис. 5, 6):

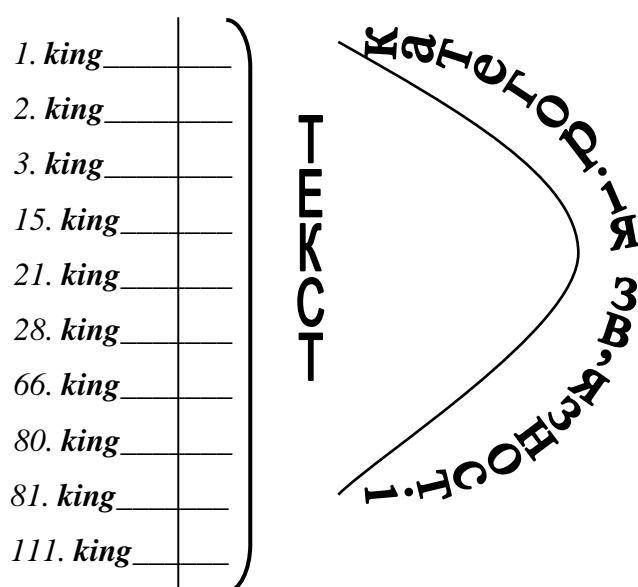

Рис. 5 – Положення багатозначної лексеми у тексті на прикладі оповідання Дональда Бартельмі “Король джазу” (Donald Barthelme “King of jazz”)

(цифри означають порядковий номер рядка в тексті)

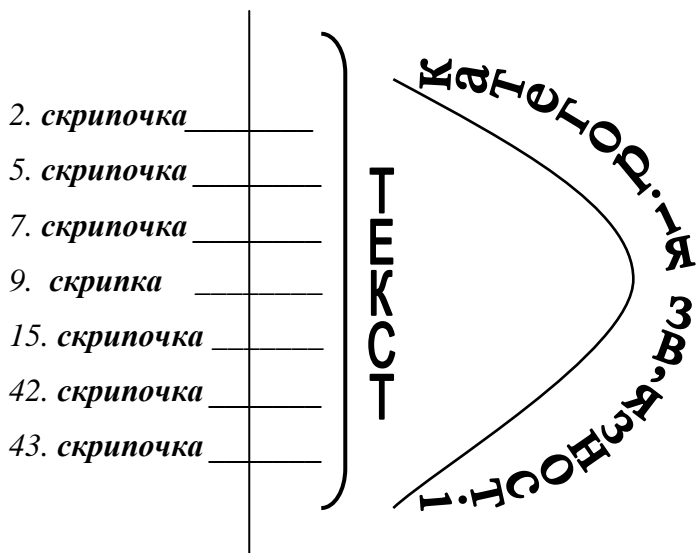

Рис. 6 – Положення багатозначної лексики у тексті на прикладі оповідання В. Слапчука “Кенгуру завбільшки з цвіркуна” (цифри означають порядковий номер рядка в тексті)

Порівняння випадків реалізації когерентності на основі структурного лінгвоепістемного компоненту *Влада* за допомогою такої стилістичної фігури як повтор та багатозначність лексики доводить, що як в українському, так і в американському постмодерністському художньому тексті проявляється бажання володарювати, і відмінності у прояві владного бажання за допомогою вищепозначених мовних засобів не присутні.

2. *Код діалогу*, що полягає в певній послідовності інформації в тексті. Поданий аналіз реалізації такого аспекту категорії зв’язності як когерентність на основі двох кодів постмодерністського дискурсу (коду “діалогу” та коду “захисту власного Я” (СТД) у поєднанні) показує особливий варіант інтеграції змістової інформації за допомогою положення (порядку) мовних засобів у повному оповіданні, коли фінальна ланка інформації йде із самого початку. Код “діалогу” та код “захисту власного Я” покликані створити когнітивний семіопростір тексту сучасного характеру, де є взаємодія наступних основних знаків:

- знак автора-співрозмовника у ситуації;
- знак читача-співрозмовника у ситуації;
- знак тексту – поля діяльності знаків;
- знак діалогу – форма реалізації мовної ситуації;
- знак Особистості Людини – знак власного “Я” як форма реалізації мовної ситуації.

Формування даних кодів у дискурсі є реакцією людства на тривожність у світовідчутті, що зумовлено хаосом інформації, нестабільністю (І. Ільїн, Н. Маньковская). І текст є мовним відображенням такої ситуації.

Приклади (рис. 7, 8), цифри 1, 2, 3, 4, 5 означають класичну послідовність фразових єдностей:

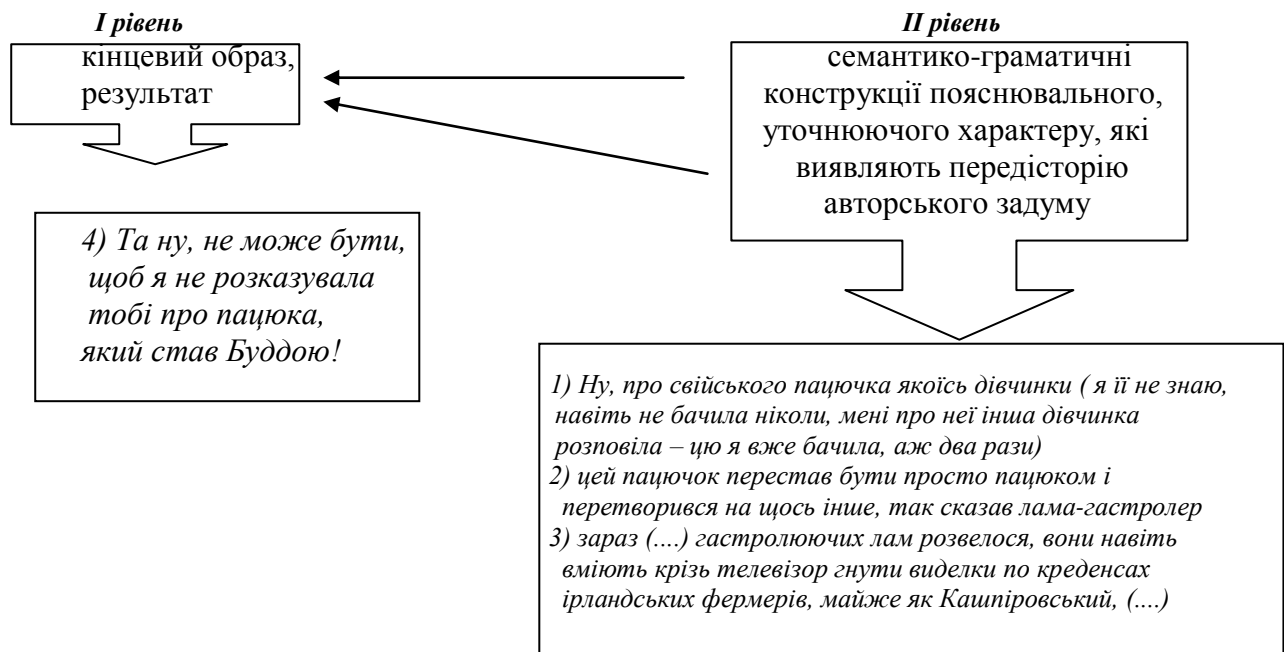

Рис. 7 – Модель взаємодії двох рівнів реалізації дискурсу на основі кодів “діалогу” та “захисту власного Я” на прикладі оповідання С. Поваляєвої “Всесвіт, загорнутий у целофан”

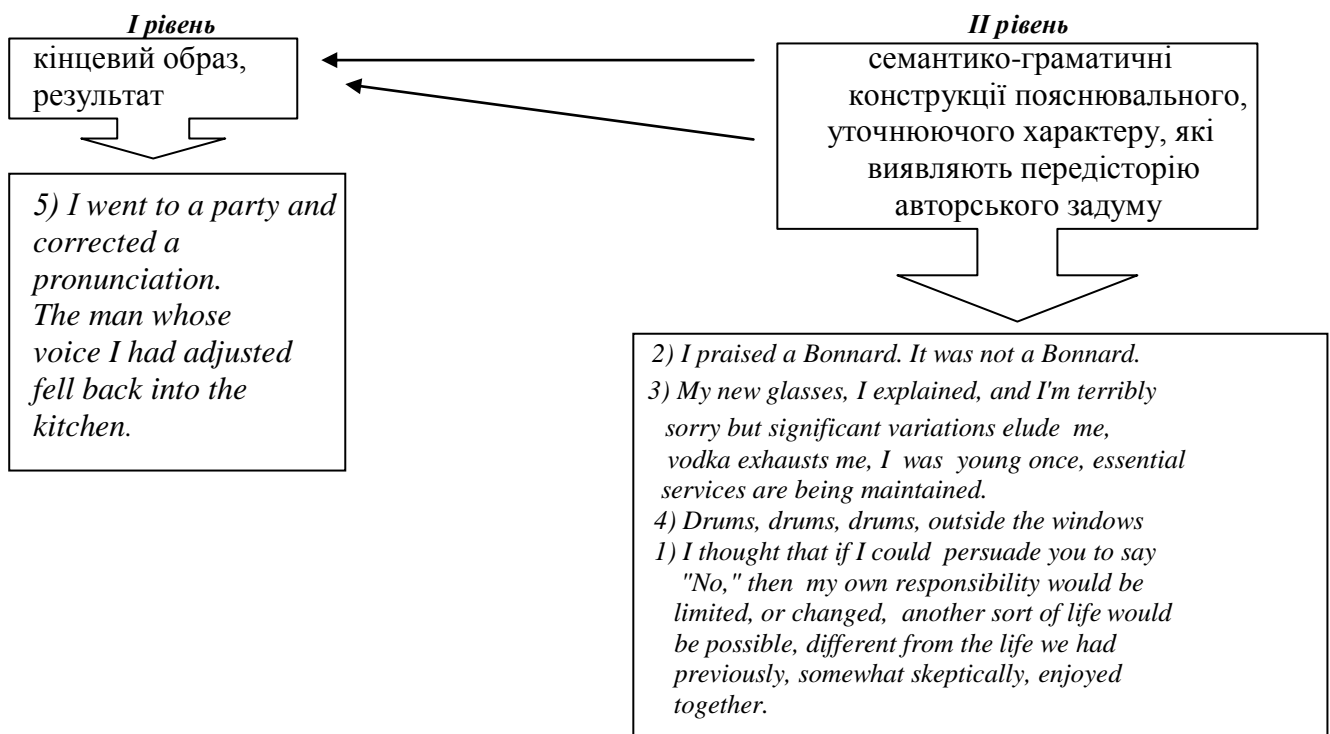

Рис. 8 – Модель взаємодії двох рівнів реалізації дискурсу на основі кодів “діалогу” та “захисту власного Я” на прикладі оповідання Дональда Бартельмі “Вечірка” (Donald Barthelme “The party”)

В результаті порівняння реалізації когерентності в українському та американському постмодерністському художньому тексті на основі таких кодів як код “діалогу” та “захисту власного Я” виявилось, що дворівнева конструкція побудови авторського дискурсу проявляє себе в обох випадках. І в обох випадках ситуація стосується тематики виведення власних емоцій від почутого чи побаченого на передній план. Відмінностей у даному стилі побудови дискурсу між україномовними та англomовними постмодерністськими художніми творами не прослідковано.

3. *Заголовок* у якості лінгвоепістемного компоненту *Ім'я тексту* (З. Тураєва). Заголовок є мовною сполукою, що має глибокий когнітивний смисл, є компонентом текстового простору, що одночасно протиставлений йому у сильній позиції (М. Саблина); він є основою для подальшого сприйняття тексту читачем, що підштовхне або не підштовхне останнього до подальшого сприймання; аналіз заголовку дозволить виявити сучасні мовні комунікативні ознаки, оскільки розкриває сутність тексту – заголовок є своєрідним кодом, ключем (Т. Васильєва), знаком; заголовок актуалізує багато текстових категорій (В. Кухаренко).

Основна ознака заголовку, що має особливе значення для нашого дослідження полягає в тому, що заголовок формує вертикальний зв'язок (тим самим реалізуючи такий аспект категорії зв'язності як когерентність) між: 1) попередніми текстами (“архівним” досвідом людини); 2) основним текстом. Такий зв'язок є ознакою *інтертекстуальності* (Ю. Крістьєва). *Архів* – поняття в культурологічній концепції М. Фуко, за допомогою якого вчений описує правила породження “нових дискурсивних об'єктів”, формалізує процес, що веде до заміни однієї наукової формації іншою.

Отже, Текст та Заголовок – два тексти, які пов'язані між собою, коли один “переходить” в інший. “Архівність” та “інтертекстуальність” означають підвищення значимості заголовку до рівня основного епістемного („архівного”) прошарку, який, відповідно до свого “першого” положення поєднує наступні тексти: власний текст читача, власний текст автора, який читає читач, та всі тексти тієї семіосфери, яку вони зачіпають. За результатами даного дисертаційного дослідження, основними видами заголовків за ступенем вираження у тексті є:

1) дослівно-інформативні, які є актуалізованими в текстах та мають прямий зв'язок із твором, коли хоча б одна лексема із заголовку повторюється в основному тексті, або заголовок у повній формі актуалізується у тексті у вигляді кількісного повтору;

2) метафорико-емоційні, які є синтезом усієї викладеної автором інформації.

Для підтвердження вищезазначеної інформації взято для порівняння повну збірку оповідань Дональда Бартельмі “Sixty Stories” в якій налічується 61 оповідання та збірки творів українських письменників-постмодерністів (Наталка Забрамська “Завжди”; Василь Слапчук “Клітка для неба”, “Осінь за щогою”; Тарас Прохасько “Лексикон таємних знань”; Юрко Покальчук “Просто любити”, “Анатомія гріха” – всього 68 творів).

Вищезазначені ЛЕКи формують „вертикаль” структури зв’язного постмодерністського тексту, дозволяючи на глобальному рівні реалізувати не тільки категорію зв’язності, але й такі ментальні формації та прийоми побудови постмодерністського дискурсу та тексту як:

Влада (повтор, багатозначність лексеми) – дублікація, множення, перерахування, надмірність (Д. Лодж);

Код діалогу (нарративний засіб подання інформаційних пластів у тексті) – збереження індивідуальності мовця (СТД);

Ім’я тексту (заголовок) – першо-знак твору, його ім’я (З. Я. Тураєва).

Загальні результати дослідження дають підстави зробити такі **висновки**:

1. Теоретико-методологічна концепція дисертаційного дослідження ґрунтується на таких положеннях:

– у процесі взаємодії таких учасників загального семіопростору художнього дискурсу як Автор, Текст та Читач відбувається їх поєднання, злиття та створення антропоорієнтованого мовного арт-продукту;

– процес текстопородження має кінцеву мету – досягнення перлокутивного ефекту. Який у текстовому просторі відбувається за рахунок введення способів та мовних засобів їх вираження в якості реалізації категорії зв’язності у двох напрямках та на двох рівнях: лінійному, горизонтальному (глибинному) та вертикальному (глобальному). Чим є когезія та когерентність відповідно;

– обидва такі аспекти категорії зв’язності формують двоспрямовану систему у структурі зв’язного тексту на основі лінгвоепістемних компонентів.

2. Вибудовано комплексну методикау дослідження способів та мовних засобів їх вираження для реалізації категорії зв’язності постмодерністського художнього тексту, відповідно до якої спосіб включає в себе сутність лінгвоепістемного компоненту постмодерністського дискурсу та мовний засіб його вираження:

– *лінгвоепістемний компонент* – мовна одиниця (мовна сполука) із стилістичною функцією та семантико-когнітивним значенням, через яку реалізується закладений у неї епістемний прошарок певної семіосфери у тексті (дискурсі);

– ЛЕКи утворюють відповідно до основного постмодерністського коду текстопородження антропоорієнтовану систему постмодерністського зв’язного арт-тексту.

3. Досліджено та визначено способи реалізації *когезії* в американському та українському постмодерністському художньому тексті, де явищу когезії відповідають наступні ЛЕКи та мовні засоби їх вираження, а також прийоми постмодерністського текстотворення:

Слід (анафоричний, катафоричний тип зв’язку) – асиміляція (Д. Фоккема), створення підтексту (З. Тураєва);

Аб’єкція (ситуативна синонімія лексем та експресивних конструкцій одного семіопростору) – уривчастість, надмірність (Д. Фоккема), випадковість, коротке замикання, ексцес (Д. Лодж).

4. Окреслено зіставний аспект способів та мовних засобів реалізації *когезії* в американському та українському постмодерністському художньому тексті. За яким зроблено наступні висновки:

ЛЕК Слід – спостерігається тенденція до більшої абстрактності, метафоричності, образності українського (кохання, духовні пошуки та переживання) та „чіткості”, „практичності”, конкретності американського (наркотики, соціальні негаразди) постмодерністського художнього текстового простору;

ЛЕК Аб'єкція – спостерігається тенденція домінування в англійськомовних прикладах теми соціальних взаємовідносин, що не пов'язані із глибокими емоційними почуттями, в той час як в україномовних саме кохання та душевні переживання є основною темою.

5. Досліджено та визначено способи реалізації *когерентності* в американському та українському постмодерністському художньому тексті, де явищу когерентності відповідають наступні ЛЕКи та мовні засоби їх вираження, а також прийоми постмодерністського текстотворення:

Влада (багатозначність лексеми або синтаксичної конструкції у повторі) – дублікація, множення, перерахування, надмірність (Д. Лодж);

Код діалогу (ступені подання інформативних пластів у тексті) – збереження індивідуальності мовця (СТД);

Заголовок – першо-знак твору, його ім'я (З. Я. Тураєва).

6. Окреслено зіставний аспект способів та мовних засобів реалізації *когерентності* в американському та українському постмодерністському художньому тексті. За яким зроблено наступні висновки: аналіз ілюстративного матеріалу дозволяє зазначити відсутність відмінностей в прояві “владного” бажання у дискурсі за допомогою рекурентності та багатозначності лексеми як в українських, так і в американських постмодерністських художніх текстах (ЛЕК Влада); відсутність відмінностей під час виведення власних емоцій від почутого чи побаченого на передній план за допомогою наративного засобу подання інформаційних пластів у тексті як в українських, так і в американських постмодерністських художніх текстах (Код діалогу); відсутність відмінностей під час уніфікації „архівного” досвіду самого Тексту в лаконічне формулювання заголовку як в українських, так і в американських постмодерністських художніх текстах (ЛЕК Ім'я тексту).

Перспективами подальших досліджень є аналіз та зіставлення лінгвоепістемних компонентів у різностильових текстах, різножанрових художніх текстах германських і слов'янських мов.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. ““““[зб. наук. пр.]..“
2. [зб. наук. пр.]..“
3. “. . у-х —
4. .. , -
- 5.
6. //.....“ “““ : –...“
7. .“““

АНОТАЦІЯ

Кротенко Л. Б. Мовні засоби реалізації категорії зв'язності в американських та українських постмодерністських художніх текстах (кін. ХХ – поч. ХХІ ст.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.15 – загальне мовознавство. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2014.

У дисертаційній роботі запропоновано новий зіставний підхід до вивчення процесу реалізації категорії зв'язності на основі специфічних способів та мовних засобів їх вираження, що проявляють себе за допомогою *лінгвоепістемних компонентів* на матеріалі постмодерністського художнього тексту; розроблено комплексну методику аналізу постмодерністського художнього тексту з позиції категорії зв'язності; схарактеризовано семантичну та когнітивну складову кожного із лінгвоепістемних компонентів у взаємодії; створено загальну антропоорієнтовану систему постмодерністського зв'язного арт-тексту на основі розробленої комунікативної моделі.

Ключові слова: текст, дискурс, категорія зв'язності, зв'язний текст, постмодернізм, лінгвоепістемний компонент, комунікативна модель, антропоцентризм.

АННОТАЦИЯ

Кротенко Л. Б. Языковые средства реализации категории связности в американских и украинских постмодернистских художественных текстах (на материале прозы ХХ – нач. ХХ в.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.15 – общее языкознание. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2014.

В диссертационной работе предложен новый сопоставительный подход к изучению процесса реализации категории связности на основе специфических способов (лингвоэпистемных компонентов) и языковых средств их выражения на материале постмодернистского художественного текста; разработана комплексная методика анализа постмодернистского художественного текста с позиции категории связности; дана характеристика семантической и когнитивной составляющей каждого из лингвоэпистемных компонентов во взаимодействии; создана общая антропо-ориентированная система постмодернистского связного арт-текста на основе разработанной коммуникативной модели.

В процессе взаимодействия таких участников семиопространства художественного дискурса как Автор – Текст – Читатель происходит их сочетание, слияние и создание антропо-ориентированного речевого арт-продукта. Процесс текстопорождения имеет конечную цель – достижение перлокутивного эффекта. Который в текстовом пространстве происходит за счет введения способов и языковых средств их выражения с позиции категории связности в двух направлениях и на двух уровнях: линейном, горизонтальном (глубинном) и вертикальном (глобальном). Чем является когезия и когерентность соответственно.

Данные аспекты категории связности формируют двунаправленную систему в структуре связного текста на основе лингвоэпистемных компонентов.

Лингвоэпистемный компонент (ЛЭК) – языковая единица (языковое соединение) со стилистической функцией и семантико-когнитивным значением, посредством которой реализуется заложенная в неё эпистемная прослойка определенной семиосферы в тексте (дискурсе). ЛЕКи образуют антропоориентированную систему постмодернистского связного арт-текста.

Явлению когезии соответствуют следующие ЛЕКи и языковые средства их реализации соответственно:

След – анафорический и катафорический тип связи;

Абъекция – ситуативная синонимия лексем и экспрессивных конструкций одного семиопространства .

Явлению когерентности соответствуют следующие ЛЕКи и языковые средства их реализации соответственно:

Власть – многозначность лексемы или синтаксической конструкции в повторе;

Код диалога – порядок предоставления информативных пластов в тексте;

Имя текста – заголовок.

Ключевые слова: текст, дискурс, категория связности, связный текст, постмодернизм, лингвоэпистемный компонент, коммуникативная модель, антропоцентризм.

SUMMARY

Krotenko L. B. Tools of coherence category implementation in Ukrainian and English postmodern fiction (based on prose of XX – early XXI centuries). – Manuscript .

Thesis for a candidate degree in Philology in speciality 10.02.15 – General linguistics. – M. P. Drahomanov National Teacher Training University, Kyiv, 2014.

The thesis suggests a new contrastive approach to the comparative study of implementation of coherence category on the basis of semantic-cognitive means by the *linguistic-epistemic components* of postmodern fiction text. It develops a comprehensive methodology for analysis of postmodern fiction texts with item of coherence category; author determined semantic and cognitive content of each linguistic-epistemic component in interaction, created a general anthropocentric system of postmodern coherent art-text – on the base of newly created communicative model.

Keywords: text, discourse, coherence category, coherent text, postmodernism, linguistic-epistemic component, communicative model, anthropocentrism.

Підписано до друку 26.02.2015 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 22.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича (Боженка), 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua